

UTREDNING VID ENGESBERG

Arkeologisk utredning

Norrlandet 3:1
Gävle stad och kommun
Gästrikland
2019

Frida Löjdström

UTREDNING VID ENGESBERG

Arkeologisk utredning

Norrlandet 3:1
Gävle stad och kommun
Gästrikland
2019

Rapport 2019:08
Frida Löjdström

Länsmuseet Gävleborgs rapportserie

Rapportserien innefattar rapporter inom länsmuseets verksamhetsområden arkeologi, bebyggelsehistoria, byggnadsvård, kulturmiljövård, etnologi, konst- och kulturhistoria.

Du kan själv ladda hem rapporter i PDF-format från länsmuseets hemsida www.lansmuseetgavleborg.se

Rapporter, böcker och mycket annat kan Du köpa/beställa i länsmuseets butik butiken@xlm.se eller 026-65 56 35.

Utgivning och distribution:

Länsmuseet Gävleborg

Box 746, 801 28 Gävle

Tel 026-65 56 00

www.lansmuseetgavleborg.se

© Länsmuseet Gävleborg 2019

Omslagsbild: I förgrunden är stenmuren (objekt 1) och i bakgrunden skymtar Engesbergs herrgård. Foto: Maria Björck, taget från norr.

Staten har rätt att sprida dokumentationsmaterialet och rapporten enligt CC BY-licens. Lantmäteriverkets kartor omfattas ej av denna licens.

Allmänt kartmaterial från Lantmäteriverket. Medgivande MS2010/01366.

ISSN 0281-3181

Print: Länsmuseet Gävleborg

INNEHÅLL

Sammanfattning.....	5
Bakgrund	5
Syfte.....	5
Metod.....	5
Topografi och fornlämningsmiljö	6
Resultat	8
Förslag till vidare antikvariska åtgärder	10
Referenser	11
Administrativa uppgifter.....	11
Bilaga. Beskrivningar	12

Figur 1. Översiktskarta med utredningsområdet markerat med lila punkt. Efter digitala översiktskartan, Lantmäteriet.

SAMMANFATTNING

Länsmuseet Gävleborg har på uppdrag av Gävle kommun utfört en arkeologisk utredning på del av fastigheten Norrlandet 3:1. Utredningsområdet omfattade en area om cirka 55 000 kvadratmeter som är belägen cirka 2-10 meter över havet. Vissa ytor är bebyggda eller urschaktade sedan tidigare. I eller i direkt anslutning till utredningsområdet finns fem tidigare kända lämningar enligt fornlämningsregistret. Dessa utgörs av "Lizzys lind" som är ett naturföremål/-bildning med tradition (Gävle 110:1), en slaggförekomst (Gävle 111:1), uppgift om fåbod (Gävle 207:1), uppgift om tullstation (Gävle 207:2) och en runristning daterad till 1879 (Gävle 370). Utredningen föranleddes av att det inom området är planerat att byggas nya bostäder med tillhörande vägar och andra installationer.

Totalt nio nya lämningar påträffades varav sex stycken registrerades i fornlämningsregistret. Samtliga utgörs av övriga kulturhistoriska lämningar och innefattar en grund efter lada (objekt 2), en vägbank (objekt 3), ett röjningsröse (objekt 4), en terrassering (objekt 7), en grund efter jordkällare (objekt 8) och ett område med fossil åkermark (objekt 9). De 3 lämningar som *inte* kommer att registreras i fornlämningsregistret utgörs av en stenmur (objekt 1) och två vägbankar (objekt 5 och 6). Då dessa delvis är i bruk i dagens läge skyddas de inte av kulturmiljölagen, men det är önskvärt att de bevaras.

BAKGRUND

Länsmuseet Gävleborg har på uppdrag av Gävle kommun utfört en arkeologisk utredning etapp 1 på del av fastigheten Norrlandet 3:1 i Gävle stad och kommun, Gävleborgs län. Utredningsområdet omfattade en area om cirka 55 000 kvadratmeter varav vissa ytor är bebyggda eller urschaktade. Området ligger beläget på en höjd om cirka 2–10 meter över havet. I eller i direkt anslutning till utredningsområdet finns fem tidigare kända lämningar enligt fornlämningsregistret. Dessa utgörs av "Lizzys lind" som är ett naturföremål/-bildning med tradition (Gävle 110:1), en slaggförekomst (Gävle 111:1), uppgift om fåbod (Gävle 207:1), uppgift om tullstation (Gävle 207:2) och en runristning daterad till 1879 (Gävle 370).

Den arkeologiska utredningen genomfördes den 2 maj 2019 av Frida Löjdström och Maria Björck, Länsmuseet Gävleborg, efter beslut från Länsstyrelsen i Gävleborg (dnr 8592-2018). Kostnadsansvarig var Gävle kommun.

SYFTE

Utredningens syfte var att avgöra förekomsten av tidigare okända forn- och kulturlämningar inom exploateringsområdet.

METOD

Utredning genomfördes i form av en okulär fältinventering inklusive provstick med jordsond vid behov. Påträffade lämningar positionerades med GPS och registrerades enligt Riksantikvarieämbetets principer.

TOPOGRAFI OCH FORNLÄMNINGSMILJÖ

Det aktuella utredningsområdet ligger mellan två vikar, Engesbergsviken och Grötviken på Gävlebuktens nordsida, på Norrlandet. Det sistnämnda har utnyttjats som fåbodland och hyst flera fiskeläger under historisk tid. Under äldre tid tillhörde platsen Hille socken, men övergick senare till Gävle stadsägor. Mitt i utredningsområdet ligger också Engesbergs herrgård som byggdes på mitten av 1800-talet. På den tiden var Engesberg ett mycket stort lantställe (Karlström et al 1980). Marken på Norrlandet hade redan under tidigt 1600-tal tillfallit Gävle stad genom en kunglig donation och nyttjades därefter som fåbodland av borgare. På en karta från 1747 finns Engesberg markerat och omnämnt som fåbod (Karlström 1974). Dessa fåbodställen på Norrlandet kom under 1700-talets gång att allt mer anta en herrgårdsliknande prägel (Hobroh 1949). År 1891 köptes Engesberg upp av Gävle stad som planerade att använda platsen som industriområde, men så blev det inte. Istället byggdes det om till ett uppfostringshem för pojkar (Karlström et al 1980). Detaljplaneområdet ligger cirka 2–10 meter över havet och har därmed stigit upp ur havet under yngre järnålder och framåt. I eller i direkt anslutning till utredningsområdet finns fem sedan tidigare kända lämningar enligt fornlämningsregistret:

- Gävle 110:1, Naturföremål/-bildning med tradition. Övrig kulturhistorisk lämning. ”Lizzys lind”. Ska enligt folktraditionen vara en lind som har planterats på en grav över en liten flicka på 1700-talet.
- Gävle 111:1, Slaggförekomst. Övrig kulturhistorisk lämning. Spridd slagg, troligen koksslagg eller smidesslagg från historisk tid.
- Gävle 207:1, Fåbod. Uppgift om att Ängesbergs fåbodlar ska ha legat i området under 1800-tal eller tidigare.
- Gävle 207:2, Övrigt. Uppgift om tullstation på platsen under 1700-talet.
- Gävle 370, Ristning, medeltid/historisk tid. Övrig kulturhistorisk lämning. Runristning daterad till 1879 med grosshandlaren P A Forssbergs namn.

Engesberg förekommer och benämns på flertalet historiska kartor. Platsnamnet har dock små variationer. På en karta över Gästriklands skärgård från 1747 finns namnen ”Engesbergs Wiken” och ”Ängesbergs Fåbodlar” utmarkerade över nuvarande Engesberg. Även på en sammandragskarta från 1783 finns platsen markerad med namnet ”Engelsberg”. Den ekonomiska kartan från 1954 är något mer detaljerad och på den är bland annat herrgården och fritidsområdet utritade. Platsen benämns här som ”Ängesberg”.

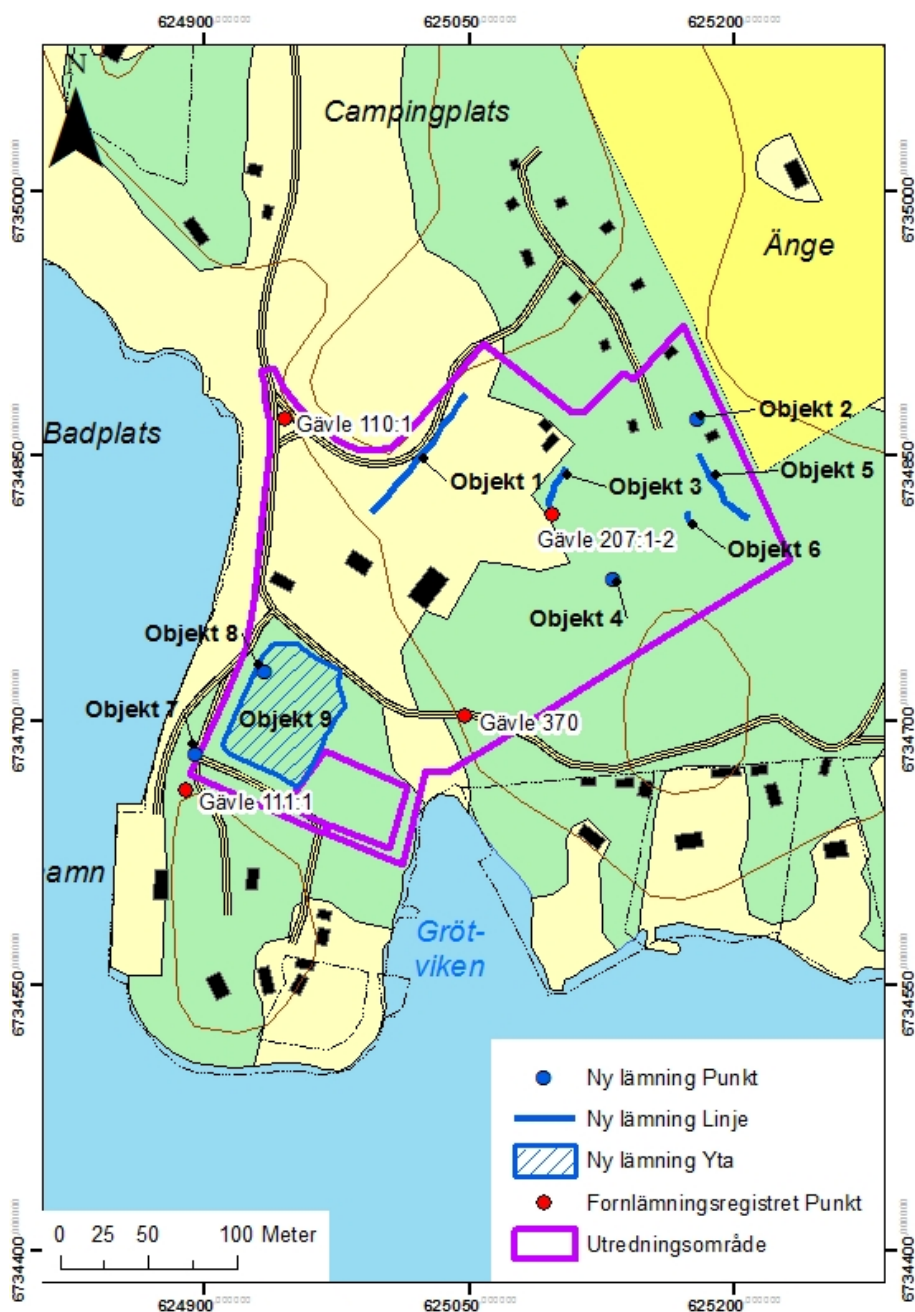

Figur 2. "Lizzys lind" (Gävle 110:1) som enligt folktraditionen planterades över graven för en liten flicka från England på 1700-talet. Flickan ska ha tagit med sig lindan ifrån hemlandet och dog av sjukdom just när skeppet skulle segla hem till England igen från Gävle. Foto: Maria Björck, taget från östnordöst.

Figur 3. Ristningen (Gävle 370), till vänster om runorna står "P. A Forssberg 15/12-1879" inristat.

RESULTAT

Figur 4. Översiktskarta med utredningsområdet och de nya lämningarna samt närliggande och berörda lämningar från fornlämningsregistret utmarkerade. Skala 1:3 500.

Vid utredningen framkom totalt nio nya lämningar varav sex stycken registrerades i fornlämningsregistret. Samtliga utgörs av övriga kulturhistoriska lämningar och innefattar en grund efter lada (objekt 2), en vägbank (objekt 3), ett röjningsröse (objekt 4), en terrassering (objekt 7), en grund efter jordkällare (objekt 8) och ett område med fossil åkermark (objekt 9). Jordkällaren (objekt 8) syns även på Ekonomiska kartan från 1954. De 3 lämningar som *inte* kommer registreras i fornlämningsregistret utgörs av en stenmur (objekt 1) och två vägbankar (objekt 5 och 6). Då dessa delvis är i bruk i dagens läge skyddas de inte av kulturmiljölagen, men det är önskvärt att de bevaras.

Figur 5. Grund efter lada (objekt 2) påträffades insprängd i stugbyn. En av stugorna syns till höger i bilden. Till vänster i bilden syns stora stenblock som dumpats i husgrundens norra del. Foto: Maria Björck, taget från sydväst.

Figur 6. I förgrunden syns ingången till jordkällaren (objekt 8) som ligger inom området med fossil åkermark (objekt 9). Foto: Maria Björck, taget från nordväst.

Inom eller i direkt anslutning till utredningsområdet finns fem sedan tidigare kända lämningar enligt fornlämningsregistret; Gävle 110:1, 111:1, 207:1-2 och 370 (se ”Topografi och fornlämningsmiljö”), vilka besöktes och besiktigades under inventeringstillfället. Det noterades då att Gävle 207:1-2, som är registrerade som uppgift om fäbod respektive tullstation, inte kunde återfinnas på eller i närheten av angiven plats. Detta kan bero på felaktiga uppgifter eller att lämningarna har förstörts vid ett tidigare skede. Platsen för Gävle 207:1 är

även utmarkerad på en karta från 1747 med namnet ”Ängesbergs Fäbodar”. Direkt sydväst om den angivna platsen finns nu en vändplan och området kring platsen var också rikligt nedrisat och nedskräpat av diverse skrot vid granskningstillfället. Det går inte att utesluta att vägbanken (objekt 2) och röjningsröset (objekt 4) kan vara rester efter fäboden eller tullstationen (Gävle 207:1-2). Inga andra anmärkningar gjordes vid besiktningen av de resterande lämningarna.

Figur 7. Vändplanen intill Gävle 207:1-2 med diverse skrot efter kanterna.

Foto: Maria Björck, taget från väst.

FÖRSLAG TILL VIDARE ANTIKVARISKA ÅTGÄRDER

Vid utredningen framkom totalt nio nya lämningar varav sex stycken registrerades i fornlämningsregistret. Samtliga sex nyregistrerade lämningar utgörs av övriga kulturhistoriska lämningar. Läns museet Gävleborg anser att dessa i första hand skall undvikas vid en exploatering. Är detta inte möjligt bör en enklare dokumentation och undersökning utföras. Tre av lämningar kommer inte att registreras i fornlämningsregistret då de idag fortfarande delvis är i bruk. Det vore likväl önskvärt om även dessa bevarades. Det är Länsstyrelsen Gävleborg som fattar beslut om fortsatta åtgärder.

REFERENSER

Hobroh, Gunnar. 1949. *Till landställets äldre historia i Gävle. I: Från Gästrikland 1949*. Gävle, 1949.

Karlström, T. 1974. *Gävle stadsbild*. Bebyggelsehistoria och samhällsutveckling till 1900-talets början. Flanör bokhandel Gävle 1974.

Karlström, T. et al. 1980. *Norrlandet. Området mellan Fredriksskans och Harkskär*. Utredning om bebyggelse och upplåtelseformer. Projektadministrationen för Norrlandet, Gävle kommun.

Lantmäteriets historiska kartor

Ekonomiska kartan 1954, Gävle 13 H7g, Rikets allmänna kartverks arkiv.

Gästriklands skärgård med beskrivning, 1747, V.21, Lantmäteristyrelsens arkiv.

Sammandragskarta 1783, V20-1:6B, Lantmäteristyrelsens arkiv.

ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Länsmuseet Gävleborgs dnr:	813/320
Uppdragsgivare:	Gävle kommun
Undersökningstid:	2019-05-02
Projektledare:	Frida Löjdström
Personal:	Maria Björck och Frida Löjdström
Fastighet:	Norrlandet 3:1
Socken:	Gävle
Kommun:	Gävle
Koordinater:	N6734772, E625028
Koordinatsystem:	SWEREF99 TM
Utredd area:	55 000 m ²
Arkeologtimmar i fält:	16 timmar
Digitala inmätningar:	3 shapefiler
Dokumentationshandlingar som förvaras i Länsmuseet Gävleborgs arkiv och servrar:	35 foton
Fynd:	Inga fynd påträffades

BILAGA. BESKRIVNINGAR

Objekt nr	Lämningsstyp	Beskrivning	Status
Objekt 1	Stenmur	Belägen på befintlig tomtgräns SÖ om, och längs med, väg i NÖ-SV riktning. Muren är 2,5-3,5 m br, 0,7-0,9 m h och ca 85 m l, av natursten 0,1-0,7 m stora. Förstärkt med cement längst ut i SV delen. Terräng: Muren är belägen på tomtmark i SÖ sluttning.	<i>Ej till fornlämningsregistret</i>
Objekt 2 (L2019:2642)	Husgrund historisk tid, jordbruk	Grund efter lada, 16x6 m (NV-SÖ) begränsad av syllsten, 0,4-1,5 m stora. Längs Ö långsida är en ramp, 5x4 m och 0,5 m h av 0,4-0,6 m stora stenblock. Efter V långsida är ytterligare en ramp, 5x4 m och 0,6 m h av 0,4-0,8 m stora stenar. Beväxt m 3 större granar. I N delen har 0,7-1,5 m stora stenblock dumpats. I nära anslutning till grunden finns hägnadsliknande röjningsrösen. Terräng: Plan yta i sandig moränmark. Orientering: 2 m NV om stughusknut. Insprängd i stugby. Ö rampen vetter ner mot öppning i stenmur till åker 7 m ÖNÖ om grunden. Skogsmark, barrskog.	Övrig kulturhistorisk lämning
Objekt 3 (L2019:2640)	Färdväg, vägbank	Vägbank, 20 m l (NÖ-SV), 2-2,5 m br och 0,2-0,4 m h. Ställvis stensatta kanter. Terräng: Närmast plan moränmark. Skogsmark, barrskog.	Övrig kulturhistorisk lämning
Objekt 4 (L2019:2643)	Röjningsröse	Röjningsröse, 3 m i diam och 0,4-0,5 m h av 0,3-0,4 m stora block. Husgrundsliknande. Terräng: Närmast plan moränmark. Skogsmark, barrskog.	Övrig kulturhistorisk lämning
Objekt 5	Färdväg, vägbank	Vägbank, 47 m l (NV-SÖ), 2,5-3 m br och 0,4 m h av 0,2-0,5 m stora naturstenar. Ställvis på små delar går stig. Terräng: Moränmark i skogsmark. Skogsmark, barrskog.	<i>Ej till fornlämningsregistret</i>
Objekt 6	Färdväg, Vägbank	Vägbank, följdes ca 7 m (NV-SÖ), 3,5-4 m br. Vägen används idag huvudsakligen som vandringsled. Terräng: Moränmark i skogsmark. Skogsmark, barrskog.	<i>Ej till fornlämningsregistret</i>

Objekt 7 (L2019:2644)	Övrigt	Terrassering, 18x7 m (NNÖ-SSV) och 1,5 m h. Kallmurad efter 3 sidor av huggna 0,2-1 m stora stenar. Orientering: Ca 2 m NV om väg som löper i NNÖ-SSV riktning. Terräng: Belägen i kraftig V sluttning i moränmark.	Övrig kulturhistorisk lämning
Objekt 8 (L2019:2645)	Husgrund historisk tid	Grund efter jordkällare, 5x3 m (N-S) och 0,6 m dj. Kallmurad av 0,3-0,5 m stora stenar. Omges av vall, 2 m br och 0,1-0,5 m h. Ingång i N. Orientering: Belägen 3 m ÖSÖ om väg som löper i NNÖ-SSV riktning. Terräng: Belägen i igenväxt åkermark. Skogsmark, lövskog m. inslag av barr.	Övrig kulturhistorisk lämning
Objekt 9 (L2019:2641)	Område m. fossil åkermark	Igenväxt åkermark bestående av två odlingsterrasseringar och spridda röjningsrösen i odlingsytan. Terrass 1 är 9 m l av 0,4-0,6 m stora stenblock. Terrass 2 är 12 m l av 0,4-0,6 m stora stenblock. Terrasseringarna vetter mot väg i V kanten. I åkermarken finns markfasta block 1-2 m stora. Röjningsrösen är ca 4x3 m stora av 0,1-0,3 m stora naturstenar. Orientering: Belägen ca 3 m ÖSÖ om väg som löper i NNÖ-SSV riktning.	Övrig kulturhistorisk lämning

LÄNSMUSEET GÄVLEBORG, BOX 746, 801 28 GÄVLE. TEL 026-65 56 00. WWW.LANSMUSEETGAVLEBORG.SE
BESÖKSADRESS: SÖDRA STRANDGATAN 20, GÄVLE